

עיר בירת חב"ד

העיירה ליובאוויטש – "ירושלים שלנו" • צילום נדיר ממפה רישמית – מוגש לרגל כ"ה אדר, יום הולדת המאה של הרבנית חיה מושקא נ"ע, ששנות ילדותה עברו עליה בעיירה זו

מאת שמואל קראוס

והשנייה, חיה מושקא, אומרת...

לפנינו, בפירסום ראשון, קטעים מרשימה שכתב כ"ק אדמו"ר (מהוריי"צ) נ"ע, "יומן תרס"ו", בהם מוזכרת גם בתו הרבנית חיה מושקא ע"ה:

ב, צום גדלי תרס"ו ליובאוויטש.

...כשבאתי מהוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק מצאתי את רעייתי מתפללת ובנותינו יושבים וסועדים ארוחת הבקר. ספרתי להם על אודות הצום. הבכירה חנה מתאוננת על אשר לא ידעה תחלה מזה ואם היתה יודעת היתה צמה עד אחר חצות היום, והשני חיי מושקא אומרת אם היית צריכה לצום היי אבינו אומר לך לצום, והקטנה שיינא יושבת על הכסא הגבוה מפטפטת ורוחה טובה עלי ואחייתי שוחקות מאתה.

ג, י"א תשרי תרס"ו.

...ענג מיוחד הי לי בעת סעודת הצהרים אשר הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק סעד עם כבוד אמי מורתי רעייתי בנותינו ואני – ואיש זר – גם הרב של"א אשר מכיין לבוא בעת הסעודה לדבר בעניי אה"ק – לא בא, ואחזיק טובה ותודה רבה לכבוד אמי מורתי אשר צייתה לרמ"ק – מענדיל קאנטר – כי יסגור את דלתות הבית אשר כל עת הסעודה לא יכנוס מי שהוא להפריענו ונשב כולנו יחד בנועם משפחתי הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק רוחו טובה עלי, ואם כי פני קדשו דלים ורזים מאד אבל עם זה עיני קדשו מאירים והשחוק האלקי מרחף על שפתי קדשו והנני רואה בעליל כי נהנה הוא הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק משיבתם הנימוסי של בנותינו, לא רק הבכירה והצעירה, אלא גם הקטנה שאינה רק שנה ותשע חדשים לאריכות ימים יושבת היא על כסא הגבוה אשר לה, ורוחה טובה עלי בגאון מושבה בין הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק היושב במקום קדשו בראש השולחן ובין כבוד אמי מורתי הרבנית היושבת באורך השולחן לשמאלו של הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק, ואצל כבוד אמי מורתי הרבנית יושבת רעייתי ואצלה יושבת בתנו הצעירה חיי מושקא, ואני מקומי באורך השולחן לימינו של הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק ואצלי יושבת בתנו הבכירה חנה.

יע יר בירה, בתואר זה – שניתן לפרשו הן במשמעות העיר החשובה והראשית, מטרופולין, והן כעיר מבצר – מכונה העיירה ליובאוויטש בכתבי רבותינו נשיאינו.

כך, "בירת החסידות חב"ד", מצאנו שיכתוב כ"ק אדמו"ר (מהוריי"צ) נ"ע ברשימה משנת תרפ"ח¹, וכך גם ברשימה אחרת שכתב בשנת ת"ש²: "ליובאוויטש היתה עיר הבירה של כ"ק מנהיגי חסידי חב"ד במשך מאה ושתי שנים ושני חדשים...".

מר שמעון קצנלבוגן, תושב תל-אביב שהינו יליד ליובאוויטש, שלח בשנת תשמ"ב את תעודת הלידה שלו אל כ"ק אדמו"ר מלך המשיח של"ו, ובמכתב הברכה שקיבל³ הוזכרה העובדה "שזכה ונולד בעיר בירת חב"ד (ליובאוויטש) כנרשם בהתעודה ששלח למתנה ות"ח [=ותשואות חן]".

בדפוס בא לראשונה התואר הזה, "עיר הבירה", בסידרת "פון ליבאוויטשער רבניס הויף" [=מחצר הרבי מליובאוויטש]⁴, שנדפסה בעיתון "דער מאָרגען זשורנאַל", בפרק שהתפרסם בכ"ה חשוון תר"צ.

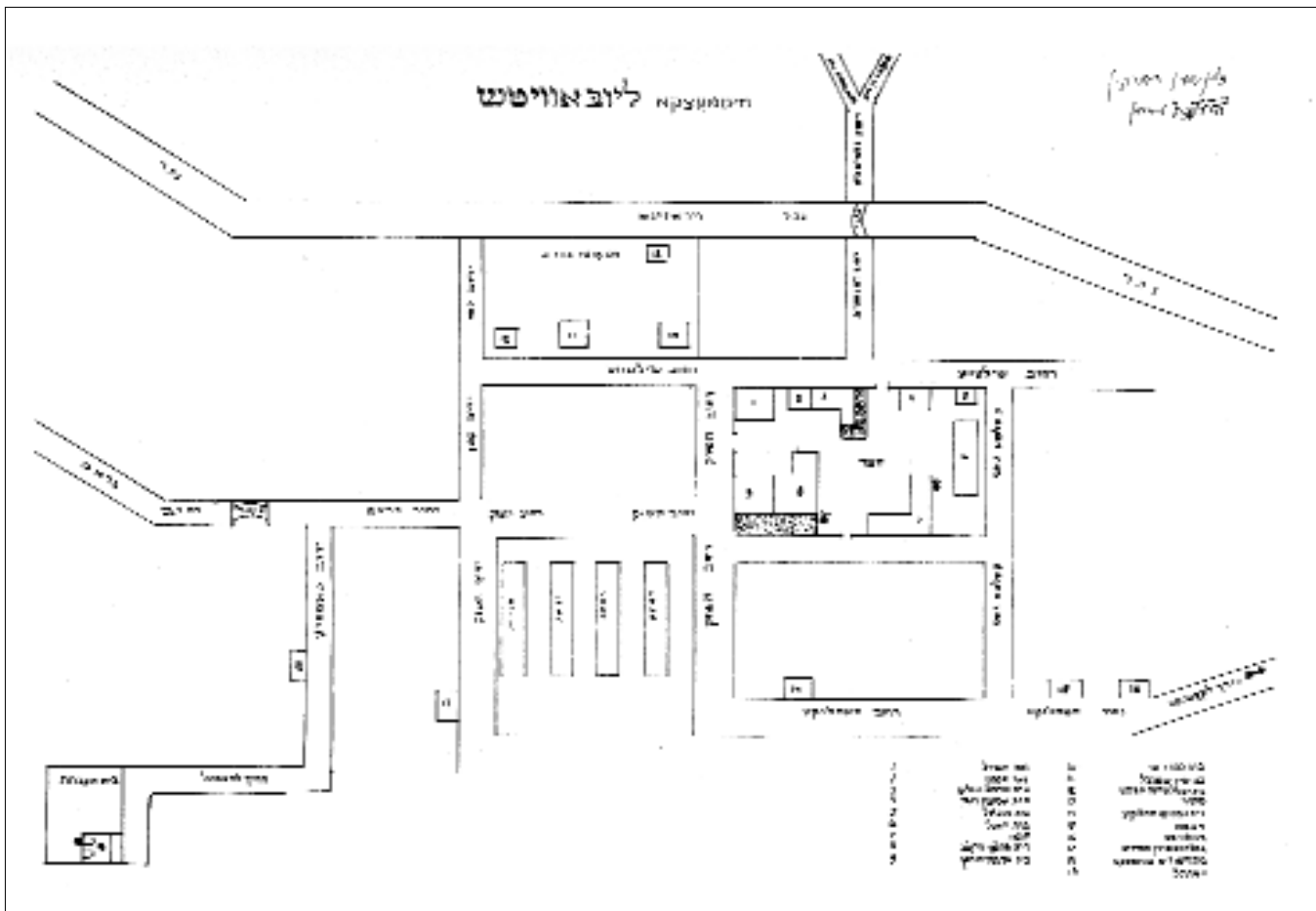
1. "רישימת המאסר", ל'קוטי דבורים', כרך ד ע' 1326.

2. 'בית משיח' גיליון 45 ע' 17 – רואה להלן בהערה 8.

3. התפרסם בספר 'מקדש מלך, אצורות רבי', כרך ב ע' 278.

4. על סידרה זו, שהתבססה גם על מקורות מכתבי

אדני"ע, כתבתי כאן בגיליון 47 ע' 16-18.

בערעזינא שמה, כי נמשכת מכפר בערעזינא הרחוקה כשבע פרסאות מהעירה, והכפר נקרא על שם היער הגדול מאילני בעריאזא [=בריזזה = ליבנה] הסובב את הכפר. ובמערבה, אצל בית הקברות נחל קטן (הערה: די מצבה טייכל [=נחל המצבה], כי מוצאו מהמעין הנובע תחת אחת האבנים הישנים השקועה באדמה ואותיותי' מטושטשות עד לבלי להכירם, בין אבני המצבות בבית הקברות הישן, וע"פ קבלה מדור דורות לא השתמשו במי הנחל הזה לא לכביסה ולא לשתיי' וכל העיר היתה מסובבת יער גדול.

כפרים רבים סבבו את העיר, משש שבע עד עשר פרסאות רחוק מן העיר.

באבינאוויטש ואחרי כן מחוז ארשא פלך במאהליב על נהר זניעפר ברוסיא הלבנה.

שטח העיר כפרסא וחצי על פרסא וחצי, באמצע העיר ככר גדול ורחב ועליו שורה של חנויות, מהככר יוצאים שלשה רחובות ארוכים, שם האחד בראם המוביל להעירה דאבראמיסליא, ושם השני שילאווא המוביל לעיר רודניא ושם השלישי חאחלויקא המוביל להעירה ראסאסנא. חוץ מזה היו עוד ארבע סימטות קצרות וקטנות ונקראו בשם: א) סיריצע, ב) די קאלטע געסיל [=הסימטה הקרה], ג) די וויגאן געסל [=סימטה בשם "וויגאן"], ד) די טייך געסל [=סימטת הנחל].

בצפונה של העיר עבר נהר (הערה:

בשנת תרצ"ו נדפס בחוברת השנייה של 'התמיים' מאמר שכתב כ"ק אדמו"ר (מהור"י) נ"ע – שחפץ בהעלם שמו⁵ – ובו מופיע המשפט⁶: "מיום שחרב בית המקדש... הנה ליובאוויטש הוא ירושלים שלנו", וברשימות אחרות שלו מצאנו כמה פעמים שיתייחס בפרוטרוט גם לתיאור הגשמי של העיירה, מבואותיה ורחובותיה. כעת, לרגל כ"ה אדר, יום הולדת בתו הרבנית ע"ה, ששנות ילדותה⁷ עברו עליה בעיירה זו, נאספו כאן כמה קטעים מרשימות אלו.

● ● ●

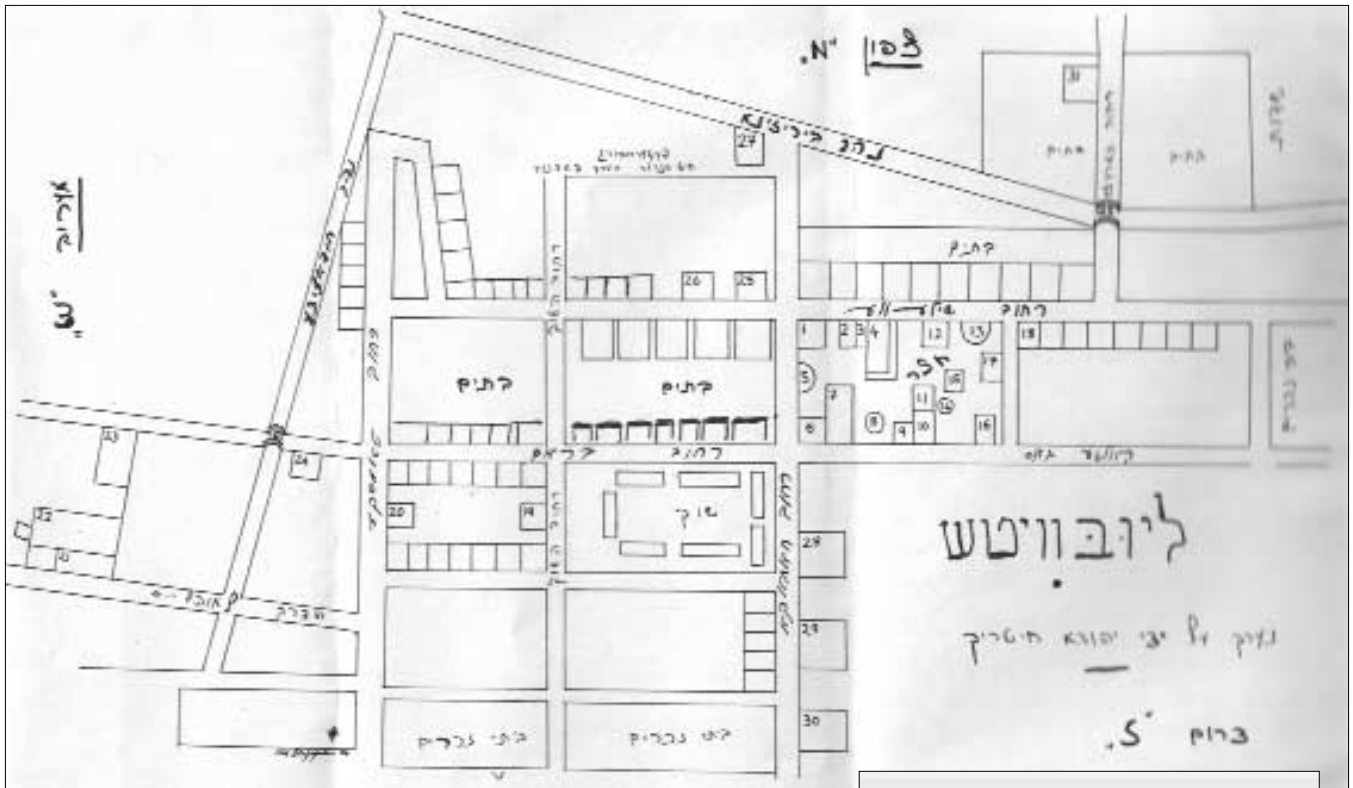
ברשימה שכתב בשנת ת"ש – וחלקה נדפס ב'ספר הזכרונות'⁸ – כותב אדני'ע:

ליובאוויטש, עיר קטנה, מלפנים מחוז

7. בראשי-פרקים שבהקדמת 'היום יום' מהדורת תשי"ג, נרשם עליה שגולדה בעיירה באבינוביטש הסמוכה לליובאוויטש, ובמסמכיה הרשמיים רשום שגולדה בעיר סמולנסק (שליובאוויטש בפלך שלה).

8. רשימה זו תורגמה לאידיש על-ידי דוד לייב מקלר ונדפסה לראשונה בשנת תשי"א ב'מארגען זשורנאל', ושוב בתשי"ז ב'ספר הזכרונות' ע"י 18 [תרגום חוזר במהדורה בלשון-הקודש, ע"י 4]. את המקור בלשון-הקודש, שבו חלקים שלא תורגמו, פרסמתי כאן בגיליון 46 (ט"ז תמוז תשנ"ה) ע"י 14-16, ומשם מועתק כאן.

5. המאמר המופיע במדור "דברי ימי החסידים" עוסק בתולדות החסיד ר' אברהם דובער מבבורויסק, שהיה "בין האורחים שבאו לליובאוויטש על חגיגת הבר מצוה של כ"ק אדמו"ר שליט"א – י"ב תמוז תרנ"ג", ולפינו הודעה: "המאמר נרשם ע"י אחד מהיושבים בליובאוויטש שהיו באותו מעמד ושמעו כל הספור מפי החסיד הנייל". בקובצי 'התמיים' ישנם עוד מאמרים מעטו של אדני'ע שחפץ בהעלם שמו, אך סגנונם מוכיח שהוא בעליהם, וכך גם מאמר הנייל. זה עתה שמעתי מרשי' שי חזן שראה חלק ממאמר הנייל בכת"י. 6. שם ע"י קכו [220]. צוטט ב'קונטרס בענין מקדש מעט זה בית רבינו שבבבלי הערה

רשימת הדינים אשר בנספח

1	אלום הגדול
2	אלום הקטן
3	שופר היום
4	בית ביק אומיר המזרחי
5	שער פתח
6	בית ביק אומיר המערבי
7	בית ביק אומיר המזרחי
8	באר מים
9	בית נבט על ידי המסילות
10	הרמית המזרחית שיש וזו
11	חלוקה אגרון סניא (בית
12	סמלת ז"ל
13	אולם לוח הפתח
14	אולם הדימויים המערבי
15	השוק
16	בית המדרש בו נוספו
17	המקדשים המזרחיים עם סניא
18	שפת בית סניא
19	שער אגון
20	באר מים
21	בית המדרש בו נוספו
22	המקדשים המערביים
23	אגון הפתח
24	אגון המזרחי
25	אגון המערבי
26	אגון המזרחי
27	אגון המערבי
28	אגון המזרחי
29	אגון המערבי
30	אגון המזרחי

בית זה הוא ביתו של הרה"ג ר' בנימין מו"צ בליובאוויטש...

מחלק אחר של רשימה זו⁹, בו הזכיר אדני"ע שניים מארבעת בתי הכנסת שהיו בליובאוויטש, למדנו על רחוב נוסף שהיה בה: **האחד גדול ברחוב אחלוקע, והשני קטן ממנו ברחוב זאמריעטשע.**

ברשימה קודמת, והיא מ"רשימות תרנ"ב-ג" שהועתקו באיגרת ח"י כסלו צ"ט¹⁰, הוזכר רחוב נוסף:

רחוב פעטערבורג עומדת על שפת היאור - היאור ולא נהר - והוא רחוב קטן וצר ביותר, והבתים שם קטנים, ורובם עשרה אמות על עשרה או תשע אמות. ויקראו שמו פעטערבורג על שם עיר המלוכה העומדת על שפת הנהר ניעווא.

ליצני הדור אומרים, כי קוראים אותו פעטערבורג על אשר דרך בו נוסעים לעיר דאבראמיסעל - הרחוקה כעשרים פרסה מליובאוויטש ומשם אל מסילת האבנים - שאסיי - ההולכת לפעטערבורג.

וברשימה אחרת, שקראה בשם "רשימת ליובאוויטש", כותב¹¹:

התושבים היהודים ולהבדיל האינם יהודים גרו ביניהם בשלום (הערה: רשימת מספר התושבים בליובאוויטש מתחלת רק משנת תר"ז-1847. כשהתיישב הוד כ"ק רבינו האמצעי נ"ע בליובאוויטש - בשנת תקע"ג - היו מספר תושבי כמאה ועשר משפחות יהודים - ספורי הרבנית ח'י מוסיא - וכשהי הוד כ"ק אדמו"ר הזקן בליובאוויטש בילדותו כשלמד אצל הרה"צ הרי"ד, בשנות תקט"ז-תקי"ג, היו אזרחי העיר כשבעים וחמשה שמונים משפחות - ספורי מהרי"ל).

...הבנין היותר עתיק בליובאוויטש הוא בית החומה העומד בכרך השוק וקרן רחוב בראם. בו ארבעה חדרים כשש על שש אמות כל חדר, גובה הבית מבפנים כשלוש אמות, הכניסה היא מצד מזרח - מכרך השוק - ושני חלונות במזרח חלון בדרום וחלון בצפון וגן של ירק מאחורי הבית.

11. להלן התרגום באידיש, כנדפס כאן בגיליון 207 ע' 39. על זמן כתיבתה של רשימה זו כתבתי בגיליון 283 ע' 68 הערה 23, ולהוסיף שהזכרה גם בשיחת שמיני-עצרת ושמתח-תורה תרצ"ה, ולקוטי דבורים' כרך א ע' 358.

9. נדפס 'בטאון חב"די גיליון 38-39 (שבט תשל"ג) ע' 93.
10. ראה 'בית משיח' גיליון 283 ע' 69 הערות 27-28, 'ספר המאמרים תשי"א' ע' 294.

ליובאוויטש הריסה

פרטים נוספים על רחובות העיירה פירסם הרה"ח ר' רפאל נחמן הכהן ע"ה בספרו 'ליובאוויטש וחיליה'¹⁸:

לדבריו נקרא רחוב 'פטרבורג' כן "בלשון סגי נהור כי היה שם בוץ שלא התייבש אפילו בקייץ", ואילו שמו של 'די קאלטע גאס' – שבו גרו הגויים – היה במקור 'שייער גאס'. הוא נוקב שמו של רחוב נוסף, 'ברוק גאס', אשר "מסוף רחוב זה מתחילה הדרך לאוהל". את שמו של רחוב 'זארטשיע' הוא מבאר: "ברוסית – מעבר לנהר".

בספר זה אף נדפסה מפה, אותה צייר הרה"ח ר' חנוך הענדל ליברמן [פטרפס במקור, אחיו הבכור של המשפיע ר' מענדל] ע"ה, שהגיע ללמוד בליובאוויטש בשנת תרע"ג, בהיותו בן 12. בראש המפה הוזכר שמו של מי שסייע בעריכתה: הרה"ח הרה"ג הרב זלמן שמעון דווארקין ע"ה, שהגיע ללמוד בליובאוויטש בשנת תרע"ב, אף הוא

האהל...

והנה תיאור נוסף, המופיע באיגרת שכתב ביום ט"ו טבת תשי"ה¹⁵:

בקצה העיר ליובאוויטש ברחוב זארטשיע, כשלוש מאות צעדים בדרך העולה לאחוזת האנאראווע, בהר משמאל הדרך, הי' יער קטן מאילני סאסנע, באורך כרבע פרסא וברחוב כשמינית פרסא, ושם סוכה קלועה מענפי אילנות ומתחת ההר עובר נחל קצר כארבע אמות ועמוק כחצי קומת איש ומימיו מפכים במרץ.

נסכם את שמות הרחובות הנלמדים מהקטעים שהועתקו כאן: ברוס¹⁶, שילאווא¹⁷, האחלויקא, סיריצע, שעריצער (אפשר ושני האחרונים הם שם לאותו רחוב בכיתוב שונה), די קאלטע געסיל, די וויגאן געסל, די טייך געסל, זאמריעטשע, פטרבורג, די אהל גאס, זארטשיע.

השטח של הרבי [האמצעי¹²] היה ברחוב שלא היה לו כל שם. לפי החוקים, מן הסתם, בספרים כן היה לו שם, אך עתה קראו לו "החצר"...

...כל זה היה בשטח של הרבי, בחזית הרחוב המוביל לשוק, ואותו גודל היה גם בצד השני. כלומר, עדיין ברחוב – הנקרא "סיריצע" – המוביל אל האהל...

והנה עוד קטע מרשימה אחרת¹³, קטע בו רשם את אירועי ז' תשרי תרס"ו:

...נסעתי אל האהל ובעברי את רחוב האהל – בודאי הי' לרחוב זו שם כמו לכל הרחובות אך מימי ילדותי שמעתי את שם הרחוב די אהל גאס – וסוף הרחוב הסמוכה לשדות מושב הנכרים נקראת רחוב שעריצער עמדתי אצל בית דירתו של ר' יוסף¹⁴ בר' ליב שאכנאוויטש – גבאי האהל – לקחת את מפתחות בית הכנסת והיכל

15. 'אגרות קודש' שלו כרך ח' ע' תצט (הדפסות קודמות נסמנו שם בע' תצז).

16. כך קריאתו של רחוב "בראס" ביספר הזכרונות' מהדורת לה"ק.

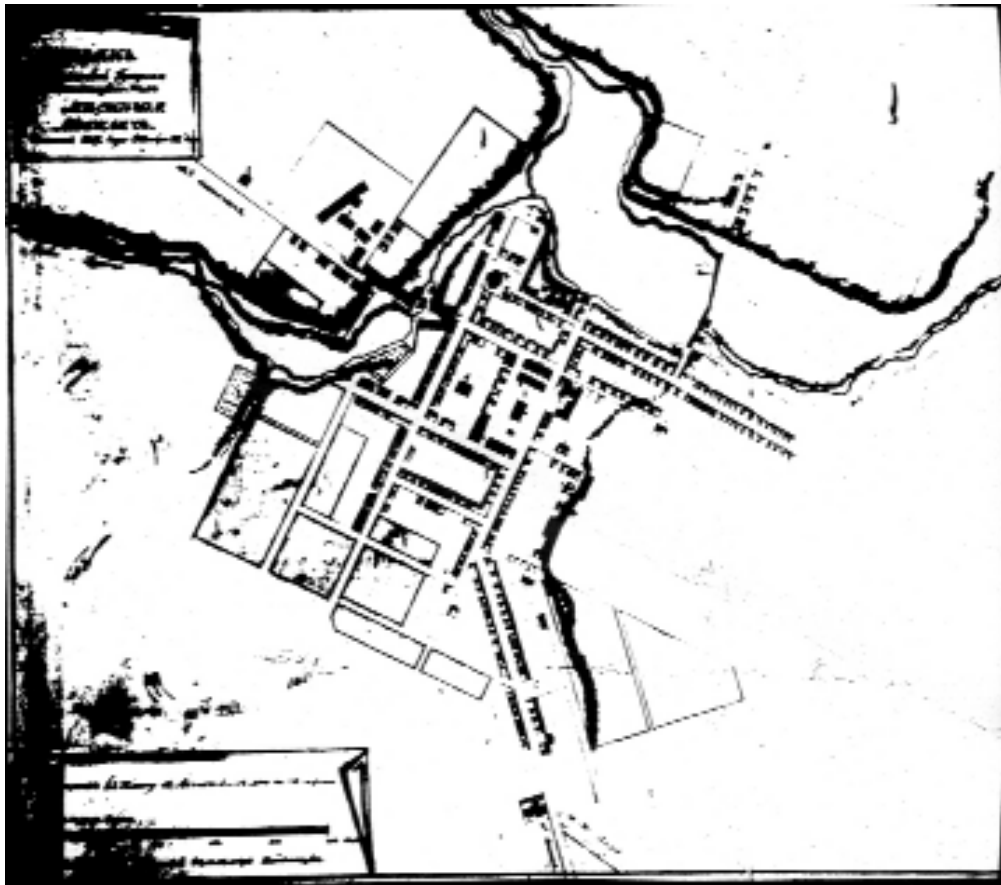
17. קריאתו בשין שמאלית, סילבה, כפי העולה מיומנו של הרה"ח הרב ברוך שניאור שניאורסאהן נ"ע – זקנו של כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שלי"ו – הנדפס בגיליון 216, י"ט שבט תשנ"ט, ע' 18: "הרחוב דסילאווע (הנק' סילעווער גאס)". כך גם ברשימתו של צבי הר-שפר, 'העברי חוברת ב' (שבט תשי"ד) ע' 86: "רחוב סילוה".

18. ברוקלין [תשמ"ג], ע' 13. המפה המוכרת בנים – שם בע' 15.

12. על חצר בשטח הנוכחי, החל מתקופת אדמו"ר הצמח-צדק, שקנו בשנת תקצ"ב, מסופר בהמשך הרשימה הנדפס בגיליון 208 ע' 25-26 ובגיליון 250 ע' 17.

13. קטע זה נדפס כאן לראשונה.

14. הוא 'יר"י שעל האהל' המוזכר באיגרת מהורש"ב לאדני"ע מיום תענית-אסתר תרס"א, בקשר לקריאת פדיונות לפני הולדת נכדתו/בתו הרבנית: "הנני שולח רצוף פה ב' פדיונות ותתן אותם לר"י שעל האהל שיקרא אותם בכ"י [=בכל-יום]". על ר' יוסף, שהיה גבאי האוהל עוד בזמן אדמו"ר מהר"ש, ראה ביומן זה בקטע הנדפס בגיליון 296 ע' 21.

היה אז בן 12. במפה שלהם (שצילומה אף כאן) נקראים שלושת הרחובות המקיפים והיוצאים מכיכר השוק בשם "רחוב השוק", ישנו עוד רחוב קטן הנמשך מאחד מהם, ורחוב נוסף בשם "רחוב טאמסקע".

שנתיים לאחר הדפסה זו פירסם הרה"ח ר' יהודה חיטריק שליט"א – הגיע לליובאוויטש בשנת תרע"ג, בהיותו בן 13 – מפה משל¹⁹ של העיירה ליובאוויטש (אף זו צילומה כאן). המעיין בשתי המפות יבחין בשינויים שביניהן (כמו מיקומו של ידי קאלטע גאס' ורחוב האחלויקע²⁰), ועוד באחרונה פרטים נוספים²¹ שאינן בראשונה.

כמה שנים אחר-כך התפרסם ציור-מפה נוסף של העיירה, הפעם בגיליון השלישי של 'כרם חב"ד'²² (אף ציור זה צילומה כאן), אף מבלי לפרש את שם הצייר-משרטט. ושוב, המעיין מבחין בשינויים (למשל, מיקומו של רחוב 'פטרבורג' או בית המדרש ברחוב טאמסקע) והוספות (מאחורי חצר הרבי הושאר בשתי המפות הקודמות מקום ריק, וכאן צויירה כנסייה). לא נעיר על כולם אך נציין באופן כללי שיש והמצייר העדיף את המופיע במפה הראשונה, זו של הרז"ש דווארקין ור"ה ליברמן (למשל, מיקום ביתו של ר' מיכאל בלינער, בתוך חצר הרבי, ולא מעבר לרחוב כבמפה של הר"י חיטריק) ויש שהעדיף את המופיע במפה השנייה (מיקום רחוב שיער [שכנ"ל הרי הוא ידי קאלטע גאס'] ורחוב האחלויקע).

והנה זה חדש: לפנינו צילום נדיר ממפה אחרת, אלא שהפעם לא מדובר במפה שצויירה כעבור שנים על-פי הזכרון, אלא

במפה רישמית שנעשתה בתקופה בה חצר הרבי בעיירה ליובאוויטש עמדה על תילה. מתי בדיוק צויירה המפה – זאת איני יודע לומר, שכן לא הצלחתי לפענח את הכיתובים שבה, בשפה הרוסית – יבואו הקוראים ויאירו.

חצרות העיירה הנראות במפה מצויירות כבתים שבמרכזם חצר. בשונה מכך אפשר להבחין במרכז המפה במעין כיכר מלבנית, אולי זו כיכר השוק. בראשה שני מבנים גדולים, אולי אחד מהם הוא המוזכר באחת הרישומות דלעיל²³ (ולא מופיע בשאר המפות): "הבנין היותר עתיק בליובאוויטש הוא בית החומה העומד בככר השוק וקרן רחוב בראם".

לפי המצוייר בשאר המפות, ניתן לזהות כאן את חצר הרבי, צפונית-מזרחית לשוק. זו מאחר ובמפה זו ישנם שינויים קלים במבנה הרחובות והבתים מאשר במפות הנ"ל, הרי שמעתה צריך בדיקה מדוייקת של אתרים נוספים שצויינו בה²⁴, ועוד חזון למועד.

קילומטרים מחצר הישיבה", וכנראה הגזים במרחק. 22. הגיליון נושא את התאריך "אלול ה'תשמ"ז" אך נדפס מאוחר יותר. על הדפסת הציור שם, בעי 188-189, הוחלט ברגע האחרון, זאת לאחר שבהדפסה הראשונית של הגיליון הופיעו בעמודים אלו דברים אחרים. ייתכן שהזריזות בהחלפה גרמה לכך שלא הוזכר שמו של הצייר. 23. ברשימה זו גם – בחלק הנדפס ביספר הזכרונות' – שרחוב שילאווא יוצא אף הוא מכיכר השוק, ודבר זה אינו ניכר בכל המפות, ואולי הכוונה שהוא מתחיל לא רחוק משם.

19. הודבקה בסוף כרך ב מספרו 'רישימות דברים', ברוקלין תשמ"ה.

20. בנוגע לרחוב זה, מתאים רישומו של הר"י חיטריק עם המופיע ברשימת אדני"ע (דלעיל, ונדפס ביספר הזכרונות) המספר שהוא "המוביל להעירה ראסאסנא", והרי עיירה זו, רוסטנו, נמצאת בדומה של ליובאוויטש ולא במערבה (כפי שצוייר במפה של ר"ה ליברמן, ושם: "הדרך לקסטנאע", וצריך להיות: לרוסטנו, וקודם לכן לקראסנויע).

21. פורטו בעמוד האחרון של הכרך. נציין דוגמא אחת: במס' 31 צויין "מניין חיים שמואל", שבו ניתנה "ארוחת צהרים עבור תלמידי השיעור", והוא בקצה הצפוני של העיירה. הדי"ר איסר גוטין – הגיע לליובאוויטש בשנת תרע"ה בהיותו בן 13 – תיאר מקום זה בספרו 'זכור העוני' (תל-אביב 1979) ע' 153, שהיה "בקצה העיירה, כשני